

Čime je sv. Sava »opčarao« Ivu Pilara?

Pročitamo li pažljivo Pilarov članak o sv. Savi, vidjet ćemo da se Pilar njime ne bavi da bi osvijetlio njegove svetačke značajke niti da bi svojim spisom obogatilo riznicu hagiografskih djela o njemu, ni da bi iznova istaknuo već poznato tradicionalno i također religiozno znanje o njemu, niti da bi u pitanje doveo njegovu svetost, nego da bi, kako sam kaže, izveo »lajičko-znanstvenu reorijentaciju« i njome pokazao da je sv. Sava ne samo crkveni velikan i svetac, za što ga drže pravoslavni vjernici, nego »još daleko veći kao čovjek nego kao svetac«, odnosno da je »najveći čovjek Južnoga Slovenstva«.

Ako je tako, sasvim jasno se nameće pitanje što je Pilara »natjeralo« na takve zaključke, odnosno što je to Pilar našao u životu i djelovanju sv. Save da ga je »opčaralo« do te mjere da je o njemu mogao govoriti onako pohvalno kako nisu još govorili ni Srbi pravoslavci.¹ I ne samo to. Postavlja se pitanje po čemu bi, slijedom toga, sv. Sava mogao biti toliko važan Hrvatima kada oni o njemu, kako sam Pilar kaže, ne znaju gotovo ništa, ili ako što znaju, onda znaju samo toliko da je pravoslavni svetac kojeg štuje i pokoji Hrvat, jer je on prema katoličkoj predaji — ali ne i prema povijesnim izvorima — bio kršten »po zapadnome obredu i tek se kasnije priklonio pravoslavlju«? Po čemu bi, dakle, sv. Sava mogao biti toliko važan Hrvatima kada ni znanje koje Srbi imaju o njemu kao crkvenome čovjeku, Božjem ugodniku i svecu odnosno narodnome svetitelju — makar i bilo veliko — nije ispravno? Što je, uza sve navedene nedoumice, »lajički« vrijednoga Pilar vidio i našao kod sv. Save da bi za njega mogao reći kako je značajniji i veći kao čovjek, kao laik, negoli kao svetac, a da nešto tako »lajički« značajno i veliko nije uspio naći ni kod kojega Hrvata katolika, ma koliko bio pobožan ili pak narodno utjecajan?

Tražeci odgovor na postavljena pitanja, iz teksta je sasvim razvidno da je sv. Sava Pilaru zanimljiv samo onoliko koliko je svojim monaškim, političkim, prosvjetiteljskim i inim djelovanjem utjecao na politička i društvena kretanja ne sa-

¹ U članku »Problemi biografije Svetoga Save« objavljenom u Zborniku radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa koji je u povodu 800-te obljetnice rođenja Rastka Nemanjića pod naslovom *Sava Nemanjić — sveti Sava, istorija i predanje* organizirala u Beogradu, u prosincu 1976. godine, Srpska akademija nauka i umetnosti, Sima Ćirković je ustvrdio: »da je o Savi napisana obimnija istorijska literatura nego o bilo kojoj drugoj ličnosti« starije i novije srpske povijesti. Iako je, prema njegovim riječima, teško reći koliki je taj broj, ipak se mora kazati da je ta literatura »najvećim svojim delom bez ikakve vrednosti«. Zapravo postoji minimalan broj relevantnih monografija o tome najvećem srpskom svecu. Ćirković kaže: »Kolebam se da li smem reći da ih imamo dve: jednu iz pera Andre Gavrilovića objavljenu još 1900. (*Sveti Sava. Pregled života i rada. Biografski pokušaj*, Beograd, 1900.) i drugu Stanoja Stanojevića (*Sveti Sava*, Beograd, 1935.).«

mo u ondašnjoj Raškoj, današnjoj Srbiji, nego i u okviru cijeloga onodobnog »južnoslovenstva«. Smatrajući da dotadašnje znanje o sv. Savi nije ispravno — a nije ispravno jer potječe iz tradicionalne predaje, a to znači da je narodno i time religiozno, dakle znanstveno neuporabljivo — ne treba čuditi što čak i podatke iz Savina životopisa koristi isključivo u svrhu pokazivanja i prikazivanja njegove nesvetačke, necrkvene osobe, ne propuštajući, naravno, nikada navesti koliko mu je crkvena, odnosno religijska, pravoslavna komponenta pomogla postići i ostvariti laičke želje. A te svoje laičke (državotvorne, političke, kulturne) želje ne bi, prema Pilarovu mišljenju, uspio nikada ostvariti u takvoj punini da nije bio redovnik, monah, koji je, s jedne strane, vrlo dobro poznao »dušu naroda« iz kojeg je potjecao, posebno kad je riječ o značenju religije i religijskoga u njihovu životu te, s druge strane, koji se boraveći kao monah na Svetoj Gori Atosu upoznao sa svim oblicima političkoga i diplomatskog odnošenja i ponašanja te upravo tu uvidio značenje »stabilne« povezanosti između državne i crkvene vlasti u stvaranju i očuvanju nacionalne države.

Boravak sv. Save kao čovjeka — ta je komponenta Pilaru vrlo važna — u *kaluđerskoj republici* imat će dalekosežne posljedice za njegovo svjetovno, političko djelovanje, jer ta *kaluđerska republika*, koju je između ostaloga činilo dvadeset manastira u kojima su bile zastupljene »sve pravoslavne nacionalne crkve«, nije tvorila samo političku nego i duhovnu zajednicu. Utemeljio ju je sv. Atanasije Atonski sagradivši na njoj 968. godine prvi manastir. U Savino vrijeme bila je »triplesence grčke filozofije i prednjoazijske, odnosno iransko-mezopotamsko-sirijske životne mudrosti« i na Savu je u petnaest godina koliko je proveo u manastiru vrlo snažno utjecala. U manastiru je »poprimio sve što se je u toj sredini njegovu jakom duhu pokazalo lijepim, dobrim, snažnim, i privlačnim«.

Povratkom u Srbiju, u kojoj je srpstvo — osjećaj narodnosnog pripadanja — bilo »u povoju« i oskudijevalo »kulturnim elementima« prijeko potrebnim za razvijanje i ostvarivanje političkih ambicija, sv. Sava uspijeva posredovati »vizantijsku vjersku i političku kulturu«. A posredovati ju je mogao i na to posredovanje utjecati jer je u svojoj osobi ujedinio nekoliko za tu dužnost, odnosno za to poslanje, veoma važnih činjenica: bio je, kaže Pilar, »član vladajuće kuće, žarki srpski rodoljub, prvi srpski književnik, prvi srpski diplomat, pa u drugom dijelu svoga života i prvi crkveni poglavica nastajuće srpske narodne crkve«.

No, ono što je Pilara ponukalo pisati o sv. Savi, a što nije našao ni kod kojega hrvatskog katoličkog duhovnika, jest pet velikih svjetovnih djela što ih je sv. Sava učinio kao monah, a koje kao takav nije morao učiniti niti se tko nadao da bi trebao. To su: 1. osnutak dinastije Nemanjića; 2. vjernost pravoslavlju (Istočnoj crkvi) unatoč egzistencijalnim neizvjesnostima; 3. utemeljivanje Srpske narodne (pravoslavne) crkve; 4. doprinos izgradnji i razvoju srpske kulture i 5. harmonično usklađivanje izgradnje države i Crkve.

Podimo navedenim redosljedom:

1. Iako je dinastiju Nemanjić utemeljio Savin otac Nemanja, Pilar smatra da je njezin pravi osnivač sv. Sava, koji je, smatra, postavio »one ugaone potpornje na kojima je bilo moguće graditi moćnu dinastiju«. Naime, sv. Savi je iz njegovih neposrednih životnih iskustava (dok je još bio u Srbiji), a posebice iz stalnih kontakata i diplomatskih razgovora s predstavnicima drugih »nacionalnih« crkava (kada je boravio u svetogorskom manastiru) bilo sasvim jasno da dinastijske borbe za prijestolje nakon vladareve smrti, ako zakonskoga nasljednika nema, mogu dovesti, i u većini slučajeva dovode, do slabljenja, a veoma često i propasti i nestanka države. Da bi tu opasnost otklonio od dinastije Nemanjića, Sava je učinio sve ono što je bilo potrebno da se ona očuva. U tu svrhu koristio se kako svojim monaškim (crkvenim) položajem tako i bogatim diplomatskim iskustvom, ali i velikim znanjem. I to je ono što će Pilara zadiviti.

Zadiviti će ga sljedeći potezi sv. Save, koji je bio svjestan koliko je moć u ondašnjemu srpskom društvu imala religija i religijsko, koji su, zapravo, u cijelosti određivali društveni i politički život zajednice. Prvo, Sava je proveo sakralizaciju civilnog postupka »izbora« dinastijskog nasljednika. Na Atosu je zacijelo mogao naučiti da bi »laičko« diranje u tako posvećen »izborni postupak« značilo onemogućavanje provedbe Božjega nauma ovdje na zemlji. Redosljed poteza bio je brižljivo planiran i proveden. Najprije je prenio Nemanjine (očeve) »mošti« s Atosa (iz Hilandara) u Srbiju i potom oca proglasio pravoslavnim svecem, a sebe arhiepiskopom. Bio je svjestan da će jedino religijskom legitimacijom laičkih, odnosno političkih poslova moći dobiti potporu razjedinjenih dinastijskih, političkih elita, te naravno, da će zbog osjećaja »Božjeg straha« pridobiti i naklonost običnih ljudi i da se stoga nitko neće smjeti buniti. Jer, pobuna protiv arhiepiskopa značila bi pobunu protiv Neba, protiv Boga.

Zahvaljujući upravo tome, Sava je uspio dva puta spriječiti dvorske borbe oko nasljedstva: prvi put nakon očeve smrti, a drugi put nakon smrti brata Stefana Prvovenčanoga.² Oba puta izašao je kao pobjednik. Nakon toga nije osjećao više potrebe biti monah na Atosu. Molitve za uspostavu političke vlasti uz potporu crkvene vlasti bile su potpuno uslišane.³

² Nakon što je 1207. godine svome bratu pravoslavne vjere omogućio »religijsko-crkvenim pomaglima« vratiti se na čelo mlade srpske države, Sava se nije više udaljavao iz Srbije. Isprva je živio na sjeveru, u manastiru Studenici, a potom je uz bratovu pomoć utemeljio i sagradio »glasoviti manastir Žiču«, plodan rasadnik naraštaja koji će na tome mjestu stjecati nova znanja potrebna za očuvanje novostvorene države.

³ Ovdje je vrlo važno istaknuti da je Sava u međusobnim »bratskim« borbama za županstvo stao na stranu brata Stefana Prvovenčanoga, na stranu brata pravoslavne vjere, one vjere koju su ispovijedali i živjeli on i otac. Brata Vukan, katolik koji je uživao potporu »Zapada«, izgubio je i morao se povući. Tim činom želio je spasiti »očevu i svoje djelo«. Uz to, kao crkvena osoba želio je na čelu državne svjetovne vlasti imati »svoga čovjeka«, brata »iste vjere« koji će biti svjestan na koji je način došao na vlast. Sava se odlučuje vratiti u Srbiju 1207. godine. Tom prigodom vadi oca iz groba, njegove mošti nosi sa sobom u Srbiju. Snagom svoga monaštva i aureolom svetosti zbog višegodišnjeg monaškog boravka na Svetoj Gori Atosu, što je zacijelo ranije bilo u memoriji srpskoga naroda, oca proglašuje svecem, ali ne svecem neke lokalne, nego svecem Istočne crkve, čime i os-

2. Drugo, za Pilara veoma važno povijesno djelo bila je odluka sv. Save da u teškim i nemirnim vremenima XIII. stoljeća odluči ostati vjeran Istočnoj crkvi ne želeći i ne htijući Srbiju priključiti Zapadnoj, Katoličkoj crkvi. Čak ni kad mu brat (kraljević) za drugu ženu uzima kćer dužda Andrije Dandola, jednoga od osnivača Latinskoga Carstva. Donijeti takvu odluku u vremenima koja nisu nudila nadu u bolju budućnost mogla je, reći će Pilar, »riješiti samo takova veličina i takova politička i diplomatska sposobnost kakovu je imao Sava«. Pilar smatra da je Sava to učinio »nesvjesno« jednostavno stoga što se nije mogao odreći svega onoga što je u duhovnome smislu primio tijekom boravka na Atosu. A zacijelo možda i zbog toga što u Katoličkoj crkvi nije vidio zaštitnika nacionalnih interesa Srba. Samo samostalna, autokefalna, nacionalna crkva bila je u stanju ponuditi duhovnu i kulturnu podlogu za ostvarivanje političkih i nacionalnih pitanja.

3. Prevag u svakome pogledu označit će osnivanje Srpske narodne crkve. Njezinim osnivanjem bili su potisnuti svećenici Grčke pravoslavne crkve koja je imala aspiracije na to područje. S Atosa, iz manastira Hilandara, Sava u Srbiju dovodi školovane i dobro osposobljene mlade svećenike, koje je sam bio odveo na školovanje. Stoga Pilar kaže: »bez Savina boravka na Svetoj Gori nema Hilandara, bez Hilandara nema srpske Arhiepiskopije, a bez srpske Arhiepiskopije nema srpske Patrijaršije.«⁴ I dodaje: »bez svoje narodne Crkve Srbi ne bi bili mogli preživjeti Kosova i turske katastrofe, i ne bi bili mogli — na početku XIX. vijeka — obnoviti svoju državu onako kako su to doista učinili«.

Zapravo, nove mlade, školovane kaluđerske snage bile su ona temeljna »potka« za tkanje čvrstoga srpskog nacionalnog bića prožetog osjećajem religijske pripadnosti svepravoslavnom Božjem narodu. Pa zašto, onda, i Bog ne bi bio Srbin?

4. Osim toga, Pilar drži da je nemjerljiv Savin doprinos srpskoj kulturi te tvrdi da je sv. Sava u tome području učinio toga toliko i u tolikoj mjeri kao nijedan pojedinac u povijesti ljudskoga roda. Uspio je to, kako je već rečeno, planski — školovanjem mladih teologa u Hilandaru. Uz isposnički život svoje je životno i monaško poslanje proveo »u intenzivnom crkveno-književnom radu i organizaciji Istočne Crkve«, ali i, što je za Pilara iznimno važno, »uz političku i diplomatsku djelatnost«, jer Sava se svojim redovničkim poslanjem i crkvenim sta-

tavština sv. Simeuna dobiva na važnosti. Zahvaljujući upravo tome — svetoj moći, svetačkoj aureoli Nemanje-Simeuna te nedostiživoj Savinjoj diplomaciji — Stefan Prvovenčani vraća se na mjesto župana da bi mogao nastaviti djelo koje su započeli otac i brat. (Pilar)

⁴ U Savino vrijeme područje pod vlašću Nemanjića bilo je u crkveno-pravnom smislu pod patronatom Grčke pravoslavne crkve i stoga uopće nije bilo moguće utemeljiti autokefalnu Srpsku pravoslavnu crkvu. Ne treba zaboraviti ni to da su prvi slavenski prosvjetitelji (sv. Ćiril i Metodije) bili vjernici Grčke pravoslavne crkve. U tome smislu treba promatrati i Pilarovu tvrdnju da je za Srbiju kao državu Hilandar od neprocjenjive vrijednosti, jer da njega nije bilo, Srbija se u crkveno-pravnome, a time ni u političkome smislu, ne bi uspjela osloboditi »grčkoga tutorstva, niti izgraditi svoju narodnu crkvu i državu«.

tusom koristio kako bi diplomatskim sredstvima uspio otkloniti opasnosti što su vrebale na tek utemeljenu državu.

I ovdje Pilar donosi vlastito zapažanje i kaže da je »Sveti Sava dao Srbima jednu visoku političku kulturu, preuzetu od Vizantinaca, koju je on sam lično još usavršio po svojoj urodjenoj političkoj i diplomatskoj obdarenosti. Ovaj lični udio u političkoj tradiciji može se smatrati i kao razlog one velike političke spremnosti koju Srbi, počevši od obnove Srpske Države početkom XIX vijeka, pokazuju, te kojom sigurno nadmašuju Hrvate, koji su imali nedvojbeno mnogo goru školu u Hapsburgovaca«.

Teško je reći ima li gore i gorče kritike koju bi netko mogao uputiti ondašnjim hrvatskim političkim, ali i crkvenim prvacima, koji su boreći se sve do XXI. stoljeća za prestižni naslov »Predziđe kršćanstva« znali vrlo često žrtvovati partikularno nacionalno za ono opće, europsko, katoličko, kršćansko, koje nije uvijek ovaj dio Balkanskoga poluotoka, na kojem se nalazi velik dio Hrvatske, smatrao, niti ga mnogi danas smatraju, svojim, europskim dijelom. I Pilar navodi nekoliko primjera koliko se jedan duhovnik posvetio svjetovnim, političkim stvarima, a sve da bi na neki način »ukorio« katoličke hrvatske svećenike koji su kako onda tako i danas više brige posvećivali interesima druge države — Svete Stolice — negoli interesima svoje »nacionalne države Hrvatske«.

5. I sada dolazimo do onoga najvažnijeg Savinog laičkog, necrkvenog doprinosa kod stvaranja harmoničnoga razvoja države i crkve u kojem jednako crkva i država podupiru jedna drugu. Pilar drži da se sv. Savi čini nepravda, jer ga se neprestano mjeri »religioznim i konfesionalnim mjerilima«. Međutim potrebno ga je prosuđivati i nereligijskim mjerilima. Takvoga odnosa nema kod katolika nego, navodi Pilar, samo kod pravoslavaca. Srpska narodna crkva neprestano je podupirala izgradnju države.

Iako identifikacija države i crkve ne vodi uvijek dobru, ona je u srpskome slučaju bila od velike, točnije neprocjenjive koristi, od presudne važnosti. Služila je jačanju državne moći. Država se imala na koga osloniti. U toj identifikaciji države i crkve Sava je pronašao sigurno i vrlo praktično uporište državne moći i (prostorne) veličine. Uočio je to kod Grka i od njih preuzeo kao izvanredno sredstvo za stvaranje moćne države bez unutarnjih političkih potresa zbog nasljedstva.

Stvaranjem slavenskih država Bugarske i Srbije, koje su se identificirale sa svojim narodnim crkvama, Grci (bizantinci) više nisu mogli nesmetano prodirati prema sjeveru. Koliko su Srbi pravoslavci bili osnažili, pokazuje i činjenica da im je car Dušan Silni namjeravao preoteti Latinsko Carstvo, koje su Grci neko vrijeme držali. Grci su međutim ostali stiješnjeni na jugu Balkana i Osmanlijama nije bilo teško osvojiti ih u pohodima na Europu. A da su Grci kojim slučajem nakon 1261. godine prodrli dalje na sjever, mogli su mnogo dulje odolijevati Turcima.

Pilar naime drži da je osnutak srpske narodne i državne crkve bilo veliko djelo koje se moglo postići samo u prvoj polovini 13. stoljeća, u vrijeme kada su Grci bili pobijedjeni i »poniženi«. Inače ne bi nikome drugome, pa tako ni Srbima ni Bugarima, dopustili stjecanje crkvene autokefalnosti, pa dakle ni osnivanje državne crkve kao velikoga i nezamjenjivog oslonca srpske države.

Ostajući zadivljen i »opčaran« Savinim umijećem korištenja religijskoga (monaškog, crkvenog) u političke i državotvorne svrhe, Pilar će zaključiti da bi »čitava istorija slovenskog Balkana imala drugačije obličje« da je kojim slučajem najbolji Nemanjin vojvoda, Knežević, uspio nagovoriti Rastislava (Rastka) Nemanjića — kako je bilo svjetovno ime sv. Save — da se vrati u očevu kuću nakon što ju je, na poticaj jednoga »crnorisca« (monaha iz manastira na Svetoj Gori Atosu), napustio, otišao na Atos, ondje se ošišao i »zaredio« za monaha.⁵ Da se Rastko Nemanjić vratio ocu, ne bi bio u mogućnosti, smatra Pilar, steći ni znanja koja je imao prigodu steći na Atosu, ali ni moć koja je proizlazila iz činjenice da je bio monah upravo u »kaludjerskoj republici Atosu« u kojoj je u pravoslavnome svijetu personificirano »jedinstvo Istočne Crkve«, onako kako je u zapadnome kršćanstvu u papi personificirano jedinstvo Katoličke crkve.

Pilar je ostao zadivljen onim što je Sava kao isposnički monah činio na planu stvaranja i očuvanja »dinastičkih interesa svoje obitelji«, odnosno na planu stvaranja i očuvanja srpske države kao najvišeg izraza suverenosti njegova »ljubljenoga srpskog naroda«.

• Ivan Markešić

⁵ O tome razdoblju postoje različite interpretacije. Zahvaljujući Savinim životopiscima, hagiografima, koji su »opjevali« lik i djelo sv. Save, ne bismo znali za jedan nimalo lijep detalj iz svečeve biografije. A riječ je o događaju iz 1214. godine koji u svojim *Zapisima iz palanke* spominje suvremeni srbijanski sociolog religije Mirko Đorđević. Prema tom autoru »srpski bogoslov Dimitrije Najdanović« pišući o sv. Savi govori o »kraljeviću ubojici«, čime zapravo »optužuje« sv. Savu za ubojstvo izvjesnoga srpskog uhode Dobrimira Streza. Prema drugim Savinim životopiscima ubojstvo je počinio »andeo-ubica«. (Usp. Mirko ĐORĐEVIĆ, »Saga o Svetome Savi i Andelu-ubici«, na: <http://pescanik.net/2011/02/saga-o-svetom-savi-i-andelu-ubici/>, pristup 29. rujna 2012.

O Svetom Savi i njegovu znamenovanju.

Dr. Ivo Pilar

Na prvi pogled izgleda čudno, da i Srbi i Hrvati podjednako slabo poznaju Svetoga Savu, po mome sudu najvećega čovjeka Južnoga Slovenstva do danas. Ali treba razlikovati. Hrvati znadu o njemu vrlo malo, gotovo ne znadu ništa; znadu to, da je — po katoličkoj predaji — bio kršten po zapadnom obredu i tek se kasnije priklonio pravoslavlju, i da se — premda svetac pravoslavne crkve — tradicionalno na nekim mjestima slavi kao svetac i od katolikâ. Srbi naprotiv znadu o njemu, često, vrlo mnogo; ali mi se čini da njihovo poznavanje Svetoga Save nije sasvim ispravno. Srbi poznaju Svetoga Savu gotovo isključivo kao crkvena čovjeka, kao božjeg ugodnika i sveca, ili — kako ga oni zovu, po riječi narodne pjesme, — kao narodnog svetitelja. To izgleda čudno na prvi pogled. Ali kad se pogleda izbliza, tada ni jedno ni drugo nije ništa čudno. Sveti Sava je u Srbâ jedna skroz legendarna ličnost, koju oni pretežno poznaju po tradicionalnoj predaji; a ova, kolikogod da je i narodna, po svojoj srži ipak je religiozna. Prirodno je dakle da ni predmet te predaje ne može biti prikazan u drugom ruhu nego u vjerskom. Slično je i kod Hrvata: svi oni poznaju Svetog Savu poglavito sa gledišta svoje vjerske orijentacije. Stoga mi se čini prvom dužnošću jednoga intelektualca koji piše o Sv. Savi, da provede čisto lajičko-znanstvenu reorijentaciju u pogledu Sv. Save. A ova vodi do zaključka, da je Sveti Sava, crkveni velikan i svetac, još daleko veći kao čovjek nego kao svetac.

*

Kao čovjek, Sveti Sava se zvao Rastislav (Rastko) Nemanjić, rođen godine 1175, kao najmladji sin raškog velikoga župana Nemanje,¹ osnivača slavne srpske dinastije Nemanjića,² i žene mu Ane.³ Ova Ana bila je navodno kći bosanskoga bana Borića⁴ (kako to tvrdi Rajić,⁵ a po njemu i hrvatski historičari); ali mnogi srpski pisci to poriču, pa se ne može sa sigurnošću kazati da je Sv. Sava po tankoj

¹ Stefan (Simeon) Nemanja (o. 1113.—1199.), raški župan (1170.—1196.).

² Nemanjići su upravljali Raškom i Srbijom u razdoblju od 1166. do 1371. godine.

³ Ana (Anastasija) Nemanjić († 1200.)

⁴ ban Borić (1154.—1163.)

⁵ Jovan Rajić (1726.—1801.), arhimandrita manastira Kovilja i povjesničar (*Istorija raznih slovenskih narodov, najpače Bolgar, Horvatov i Serbov*, I.-IV., Beč, 1794.).